

Mogućnosti, potencijali i problemi u procesu standardiziranja različitih istraživanja. Primjer dovođenja u odnos EVS-a i ESS-a

Metodološka bilješka

Josip JEŽOVITA <https://orcid.org/0000-0003-0165-798X>

Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatska

josip.jezovita@gmail.com

Na području društvenih znanosti danas postoji niz stručnih, akademskih i istraživačkih aktivnosti čija je svrha otkrivanje obrazaca ponašanja i stavova različitih društvenih aktera ili skupina. Te aktivnosti dolaze u obliku niza stručnih ili znanstvenih projekata i pritom okupljaju članove mnogih akademskih, stručnih ili administrativnih tijela i institucija. Svrha je tih istraživačkih projekata dobivanje spoznaja o cijelom nizu društvenih tema čiji fokus ovisi o istraživačkoj tradiciji tih projekata, ali i o aktualnom društvenom kontekstu u kojem se oni provode. Neka od danas najpoznatijih istraživanja koja proizlaze iz tih projekata su: *European Values Study* (dalje *EVS*), *World Values Survey* (dalje *WVS*), *International Social Survey Programme* (dalje *ISSP*), *Eurobarometer* (dalje *EB*), *Candidate Countries Eurobarometer* (dalje *CCEB*), *European Social Survey* (dalje *ESS*), *European Quality of Life Survey* (*EQLS*) itd. Ne treba naglašavati da se temeljem tih istraživanja dobiva bogatstvo informacija i podataka za različite osvrte, akcijske planove, analize, ali i daljnja istraživanja o društvenim temama. Neka od njih datiraju još iz osamdesetih godina 20. stoljeća, a povezuje ih periodičnost provođenja i njihov međunarodni karakter. Drugim riječima, ta su istraživanja okarakterizirana prostornom i vremenskom dinamikom, a to za posljedicu ima akumulaciju znanja i stvaranje bogatih istraživačkih tradicija. Također, zahvaljujući opisanoj dinamici, mogu se provoditi komparativne analize i donositi znanstveni zaključci o razlikama i sličnostima između mnogih zemalja u različitim razdobljima.

Nastavno na komparativne karakteristike tih istraživanja, u ovom se tekstu postavljaju pitanja o mogućnostima, potencijalima, ali i problemima koji se mogu pojaviti u kompariranju i dovođenju u odnos različitih istraživanja tog tipa. U tekstu koji slijedi prikazani su brojni istraživački primjeri s pomoću kojih je demonstrirano zašto je uopće važno problematizirati ovu temu, i kako su to radili drugi, te su opisane osnovne metodološke procedure kako tomu pristupiti. Iako postoje brojna važna međunarodna istraživanja koja se provode godinama i u kojima sudjeluju mnoge zemlje u Europi i šire, za potrebe ovoga tematskog broja naglasak će biti stavljen

na *EVS* (Europska studija vrijednosti) i *ESS* (Europsko društveno istraživanje). O važnosti kombinacije podataka iz tih dvaju istraživanja raspravljalo se, između ostaloga, i na četvrtoj konferenciji *ESS* projekta (naziv: *4th ESS Conference*), a u opisu programa te konferencije navedeno je sljedeće:

“Zadržavajući različite ciljeve i identitete, ova dva programa (EVS i ESS) pružaju mjere za istraživanje zajedničkih dimenzija u domenama društvenog i institucionalnog povjerenja; političkog sudjelovanja; životnog zadovoljstva i sreće; nacionalnog identiteta; religioznosti; stavova prema useljavanju, rodnih uloga, klimatskih promjena, dobiti i drugih tema. Znanstvenici često iskorištavaju to zajedništvo kako bi povećali obuhvat svojih studija kombinirajući, primjerice, skupove podataka kako bi dobili dulji vremenski niz ili veći broj zemalja.” (EVS, 2019)

Zadnja rečenica u priloženom citatu upućuje na važnost teme ovog teksta te na činjenicu da se različiti istraživači iz obaju projektnih timova, ali i članovi šire znanstvene zajednice, bave mogućnostima, potencijalima, ali i problemima dovođenja u odnos ta dva istraživanja. Kako bi se čitatelja uputilo na ideje i koncepte autora koji će biti predstavljeni, najprije treba ponuditi osnovne definicije nekoliko procedura koje su ti autori koristili kako bi doveli u odnos promatrana istraživanja.

PROCES STANDARDIZACIJE ISTRAŽIVANJA

Prvi koncept koji je potrebno predstaviti u metodološkoj literaturi je poznat kao proces “standardizacije”. Prema Fischeru i Milfontu (2010) “standardizacija” predstavlja proces koji se odnosi na više aktivnosti: (a) standardizacija istraživačkih procedura; (b) standardizacija rezultata; i (c) standardizacija interpretacije rezultata. Što se tiče prve aktivnosti, standardizacija istraživačkih procedura predstavlja kontrolu različitih vanjskih faktora koji mogu utjecati na istraživanje ili na ispitanike. To je procedura koja se provodi prije samog istraživanja, a neke od aktivnosti su: standardizacija instrukcija kako provoditi istraživanje, kako administrirati instrument (npr. anketni upitnik), kako mjeriti varijable u nekom upitniku itd. Primjenjujući napisano u promatranju odnosa između istraživanja kao što su *EVS* i *ESS*, može se opet spomenuti četvrta konferencija *ESS* projekta na kojoj je jedna od sesija bila predviđena za teme o premošćivanju razlika između tih dvaju istraživanja, s naglaskom na metodološku perspektivu: komparativnost demografskih podataka, ekvivalentnost mjera, strategije kombiniranja podataka iz različitih setova itd. Također, jedna od važnijih tema te konferencije bila je povezana s procjenom izvedivosti kooperacije i operativnih aranžmana dvaju projekata (*ESS*, 2019). Smatram da spomenute teme pokazuju osviještenost istraživača iz obaju projekata prema

problematici i potencijalima usporedbe, ako ne i standardizacije, istraživačkih procedura korištenih u *EVS*-u i *ESS*-u, barem na razini akademske rasprave.

Druga aktivnost preko koje se može opisati proces standardizacije tiče se standardizacije samih rezultata (Fischer i Milfont, 2010). Za razliku od prethodne aktivnosti koja se bazira na metodološkom usklađivanju različitih istraživanja, ova je u većoj mjeri povezana sa statističkim praksama i procedurama. Naime, pod standardizacijom rezultata misli se na transformaciju neobrađenih podataka u formu koja omogućuje njihovu međusobnu usporedbu između više istraživanja. Iz definicije je vidljivo da se taj oblik standardizacije provodi nakon provedenog terena, a prije obrade i interpretacije rezultata. Konkretno, o nužnosti standardizacije rezultata dobivenih u *EVS* i *ESS* istraživanjima može se govoriti u situacijama kad se međusobno uspoređuju rezultati dobiveni s pomoću tematski sličnih pitanja u tim istraživanjima, a da pritom ta pitanja nisu bila identična po sadržajnoj formulaciji ili metodološkoj formi (ESS, 2019). Prema Fischeru i Milfontu (2010), postoje različite procedure kako standardizirati rezultate: od klasične z-transformacije, preko procesa ipsatizacije i procesa koji se u engleskoj metodološkoj literaturi naziva "grand mean centering" (Raudenbush i Bryk, 2002), do korištenja *POMP* procedure (*percent of maximum possible scores*) koju su još 1999. godine opisali autori Cohen i dr. (1999). Bez pretjeranog ulaženja u stručne opise nabrojanih postupaka i procedura, može se reći da primjerenost njihova korištenja ovisi o konkretnim situacijama i problemima za koje se smatra da ih je potrebno riješiti prije uspoređivanja rezultata iz više istraživanja. Na primjer, s pomoću primjene *POMP* procedure može se pokušati riješiti problem arbitrarnosti ljestvica tematskih sličnih pitanja korištenih u različitim istraživanjima kako bi se dobilo ujednačeno značenje svih rezultata (Fischer and Milfont, 2010). Konkretno na primjeru *EVS*-a i *ESS*-a, njihovi upitnici obiluju nizom tematski sličnih pitanja, a da pritom nisu usklađena po pitanju korištenih ljestvica.

Nadalje, nastavno na "značenje" dobivenih rezultata, dolazi se do posljednje aktivnosti preko koje je moguće opisati proces standardizacije različitih istraživanja i ona se tiče standardizacije interpretacije dobivenih rezultata (Fischer and Milfont, 2010). Tu su aktivnost spomenuti autori opisali iz perspektive znanstvene discipline psihologije na način da se odgovori ispitanika (rezultati iz istraživanja) moraju evaluirati (interpretirati) u odnosu na neke zadane norme koje ovise o konkretnoj populaciji te o vremenskom i prostornom kontekstu u kojem se istraživanja provode. Razmatrajući tu aktivnost standardizacije na primjerima *EVS* i *ESS* istraživanja, potrebno je problematizirati pokušaje dovođenja u odnos različitih interpretacija rezultata tih istraživanja, pritom poštujući međukulturne razlike ispitanika koji su u tim istraživanjima sudjelovali u različitim vremenskim i prostornim dimenzijama te pod različitim okolnostima. Prema Fischeru (2004), postoje dvije struje koje se

međusobno suprotstavljaju po pitanju učinaka procesa standardizacije rezultata i njihove interpretacije, a koji su dobiveni temeljem odgovora pojedinaca iz različitih kultura. Predstavnici struje protiv standardizacije kao argument koriste pretpostavku da se tim procesom zatomi razlike između kultura i da se na taj način gubi smisao tih istraživanja. Fischer je zaključio da nema jednoznačnog odgovora na ovu problematiku, nego da provođenje ili neprovođenje procesa standardizacije mora ovisiti o fokusu i ciljevima pojedinih istraživača. Na temelju svega navedenoga moguće je zaključiti da bi se taj oblik standardizacije morao provoditi na temelju procjena samih istraživača koji u svojim radovima za cilj imaju usporedbu različitih segmenata *EVS* i *ESS* baza. Ti bi istraživači dobivene rezultate trebali interpretirati kritički i s oprezom, uvažavajući pritom činjenicu da se ta dva istraživanja ne provode s ispitanicima za koje se sa sigurnošću može tvrditi da su se u trenutcima istraživanja nalazili u istim ili usporedivim društvenim i kulturnim okolnostima. Dakako, teško je kvantificirati, možda i nemoguće, sve faktore pod čijim utjecajem se ispitanici mogu nalaziti u trenutku sudjelovanja u istraživanjima tog tipa, zbog čega opisana aktivnost standardizacije ponajprije ovisi o spretnosti, znanju i iskustvu istraživača. Jedina olakotna okolnost za istraživače koji žele uspoređivati rezultate ispitanika iz istih zemalja, a različitih istraživanja, jest pretpostavka da su svi ispitanici iz pojedinih zemalja pod zajedničkim utjecajem specifičnih kultura tih zemalja.

PROCES HARMONIZACIJE ISTRAŽIVANJA

Za kraj ovog dijela treba spomenuti da se u metodološkoj literaturi i među pojedinim autorima koristi i pojam "harmonizacije" za opis provođenja svih prethodnih aktivnosti. Naime, prema autorima Dubrow i Tomescu-Dubrow (2016), harmonizacija označava proceduru s pomoću koje se postiže ili poboljšava komparabilnost između istraživanja provedenih kroz različite vremenske trenutke u različitim zemljama. Kołczyńska i Schoene (2018) opisali su dvije osnovne strategije kad je moguće provesti harmonizaciju. Prva strategija nazvana je *ex-ante* (ili "input" – Hoffmeyer-Zlotnik i Warner, 2014) i ona označava ujednačavanje instrumenata i procedura iz različitih istraživanja prije provođenja terenskih aktivnosti, dok se s pomoću *ex-post* (ili "output" – Hoffmeyer-Zlotnik i Warner, 2014) strategije usklađuju već postojeći podatci, a koji kroz različita istraživanja nisu bili prikupljeni s primarnom idejom njihove međusobne usporedbe. Postojeće podatke moguće je uskladiti s pomoću reskaliranja, rekodiranja te transformacija pripadajućih varijabli. Kad je riječ o korištenju ovog pojma u promatranim projektima, u *EVS*-u se u posljednjem istraživačkom valu koristio u kontekstu usklađivanja procesa prevođenja upitnika na matične jezike zemalja sudionica u istraživanju i u kontekstu harmonizacije varijabli između zemalja, na primjer kao što su sociodemografske varijable

(EVS, 2020). Slično tomu, u *ESS*-u (ESS, 2012) se pojam koristio u kontekstu usklađivanja prijevoda korištenih upitnika prije provođenja istraživanja i u kontekstu usklađivanja unosa podataka. Drugim riječima, pojam harmonizacije koristio se u metodološkoj dokumentaciji promatranih istraživanja u kontekstu usklađivanja različitih prostornih i vremenskih dimenzija u kojima su se ona provodila, ali nije pronađeno da se koristio u kontekstu usklađivanja istraživanja iz jednog projekta s istraživanjima iz drugih projekata.

Neovisno o tome što se pojam harmonizacije u *EVS* i *ESS* projektima nije koristio u smislu međusobnog usklađivanja istraživanja, u međunarodnoj akademskoj znanstvenoj zajednici postoje brojna istraživanja koja su za praksu imala dovode-nje u odnos i usklađivanje njihovih baza podataka. Konkretnije, pokazalo se da se ciljevi tih istraživanja mogu klasificirati na dvije osnovne skupine. U prvu skupinu ciljeva pripadaju opisi i usporedbe različitih metodoloških karakteristika *EVS* i *ESS* istraživanja, a u drugu usporedbe podataka za tematski slična pitanja iz obaju istraživanja, ali i opisi problema identificiranih pri provođenju tih usporedbi.

PRAKSA STANDARDIZACIJE ISTRAŽIVANJA

Kako bi se na adekvatan način mogli sagledati potencijali usklađivanja ili standardizacije postupaka, ali i rezultata različitih istraživanja, treba poznavati njihove metodološke karakteristike. Bréchon (2009) je napravio usporedbu nekoliko istraživanja: *EVS*, *ESS*, *ISSP* i *EB*. U svojoj se usporedbi bavio važnom temom – tradicijom tih projekata i način na koji se istraživački timovi dogovaraju oko provođenja aktivnosti. Što se konkretno tiče *EVS*-a i *ESS*-a, spomenuti je autor njihov način donošenja projektnih odluka ocijenio kao centraliziran sustav u kojem primarnu ulogu imaju različiti odbori, za razliku od npr. kolaborativnog *ISSP* sustava u kojem se konkretne istraživačke odluke donose na zajedničkim sastancima zemalja članica. Ne ulazeći u pretjeranu elaboraciju prednosti i nedostataka bilo kojeg načina donošenja odluka, smatram da su manji sustavi, a koji su zaduženi za donošenje odluka (npr. odbori), pogodniji za uspostavljanje suradnje između različitih projekata s ciljem usklađivanja njihovih metodoloških praksi. To se može smatrati važnim preduvjetom za što uspješniji proces standardizacije različitih istraživanja.

Vezano uz temu metodoloških praksi, Jabkowski i Kołczyńska (2020) usporedili su metodološke procedure iz više istraživanja kao što su *EVS*, *ESS*, *ISSP*, *EB*, *CCEB*, *EQLS* itd. Njihova je analiza pokazala da između spomenutih istraživačkih projekata postoje izraženije razlike po pitanju dizajna uzoraka i načina prikupljanja podataka, ali su zabilježene promjene i unutar samih istraživanja čija se metodologija mijenjala i prilagođavala u odnosu na pojedine istraživačke valove. Daka-ko, navedeno ne predstavlja olakotnu okolnost za bilo kakav naknadni pokušaj

standardizacije više odvojenih istraživanja tog tipa, ali je zato potrebno naglasiti preporuku koju su Jabkowski i Kolczyńska dali za njihove voditelje i timove. Prema njima, potrebno je raditi na uspostavljanju jače suradnje između projekata kako bi se mogla kreirati usklađenija dokumentacija o korištenim metodološkim praksama, jer se takva dokumentacija može smatrati važnom za krajnje korisnike baza podataka tih projekata, pogotovo ako se te baze na bilo koji način dovode u odnos. Kao što će se vidjeti, kod dijela autora koji će naknadno biti predstavljeni nije opisano jesu li u svojim istraživanjima uzeli u obzir različitost metodoloških praksi pojedinih istraživanja čija su pitanja i varijable pokušali standardizirati, tj. međusobno harmonizirati. Ne treba posebno naglašavati da se navedeno može smatrati lošom znanstvenom i akademskom praksom.

Nadalje, ako se istraživači nađu u situaciji da korištenu metodologiju iz više odvojenih istraživačkih projekata uspiju usporediti te pritom donesu zaključak o njihovoj komparabilnosti, oni i dalje moraju biti oprezni pri donošenju odluka je li moguće međusobno standardizirati njihove baze podataka. Hoffmeyer-Zlotnik i Warner (2014) bavili su se upravo tom temom pri proučavanju mogućnosti harmonizacije sociodemografskih varijabli iz različitih međunarodnih istraživanja kao što su *EVS* i *ESS*, a pritom su promatrali sljedeće karakteristike ispitanika: razinu obrazovanja, status o zaposlenosti, zanimanje, prihode, kućanstvo i etnicitet ispitanika. Njihova je analiza pokazala da spomenute varijable nisu usporedive jer nisu konstruirane po usklađenim standardima, iako smjernice za te standarde dolaze od institucija specijaliziranih za komparativnu statistiku (na primjer, UNESCO, EUROSTAT itd.). Godinu dana kasnije autorice Ortmanns i Schneider (2015) pokušale su napraviti ono za što su Hoffmeyer-Zlotnik i Warner tvrdili da nema dovoljne metodološke osnove. Konkretnije, pokušale su provesti harmonizaciju sociodemografske varijable “najviša razina obrazovanja” ispitanika, a koja je bila predmet interesa u *EVS*-u i *ESS*-u. Nakon toga su upotrijebile *Duncanov indeks različitosti* da bi ispitale sličnost između distribucija ispitanika po njihovim kategorijama obrazovanja. Unatoč činjenici da su dva uspoređivana seta podataka dobivena u sličnim vremenskim razdobljima na metodološki sličnim uzorcima, analiza dviju autorica pokazala je da su podatci o obrazovanju ostali nekomparabilni i nakon njihove harmonizacije.

Opisani zaključci svih dosad spomenutih istraživača bacaju određenu sjenu skepse na procese standardizacije, tj. harmonizacije više odvojenih istraživanja (npr. njihovih sociodemografskih varijabli), ali istodobno osvještavaju ideju da postoje i drugi faktori koji mogu umanjiti komparabilnost njihovih podataka. Autorice su opisale samo neke od tih faktora: pristranost koja nastaje zbog manjka odaziva, pogreške koje nastaju u mjerenju, nekonzistentnost u provođenju harmonizacijskih rutina, upitnu valjanost korištenih varijabli itd. (Ortmanns i Schneider, 2015). Također, za kraj ovog dijela treba spomenuti preporuku koju su dali Hoffmeyer-Zlotnik

i Warner (2014), a to je da bi se proces standardizacije instrumenata, ali i cijelih istraživanja, uvijek trebalo raditi prije njihova provođenja. Prema njima, svaki naknadni pokušaj harmonizacije ne može posve zamijeniti originalnu usklađenost među istraživanjima koja se misle dovoditi u međusoban odnos. Prema Ortmanns i Schneider (2015), navedeno se može postići ako se osvijesti ideja da je potrebno raditi na većoj kooperaciji istraživača različitih projekata i ako se osvijesti ideja da je potrebno težiti prema izradi unaprijed standardiziranih i harmoniziranih instrumenata. Zaključci ovog dijela mogu se promatrati kao preporuke istraživačkim timovima iz različitih projekata, a čiji se rezultati potencijalno mogu uspoređivati.

MOGUĆNOSTI I POTENCIJALI STANDARDIZACIJE ISTRAŽIVANJA

Neovisno što je dosad demonstrirano da postoji niz problematičnih metodoloških situacija naknadnih pokušaja standardiziranja istraživanja, treba uvažiti činjenicu da se u praksi provode *ex-post* harmonizacije. Konkretno govoreći na primjerima *EVS*-a i *ESS*-a, u tim istraživanjima postoji niz tematski sličnih pitanja čiji su se rezultati dosad na različite načine dovodili u odnos, a samo neke od pritom promatranih tema su: koncept socijalnog kapitala (Adam, 2008); koncept životne kvalitete (Noll, 2008); religioznost i povezane prakse (Reitsma i dr., 2012; Halpin i Breen, 2020; Biolcati i dr., 2020); homofobija (Takács i Szalma, 2013); kulturne dimenzije (Kaasa, Vadi i Varblane, 2014; Kaasa, Vadi i Varblane, 2016); koncept životnog zadovoljstva (Ortmanns i Schneider, 2015); koncept interpersonalnog i političkog povjerenja (Bešić; 2021) itd. Nabrojani su autori imali različite razloge zašto uopće dovoditi u odnos i međusobno harmonizirati različite baze podataka, a ti se razlozi za potrebe ovog teksta mogu promatrati kao pregled mogućnosti i potencijala primjene procesa standardizacije.

Kao najopćenitiji potencijal može se navesti olakšana usporedba rezultata sličnih čestica/pitanja iz više odvojenih istraživanja (Reitsma i dr., 2012). S pomoću te usporedbe moguće je promatrati trendove i konzistentnost rezultata dobivenih na temelju tematski i sadržajno sličnih čestica korištenih u različitim vremenskim trenucima, a to omogućuje lakšu kontrolu nasumičnih fluktuacija u tim rezultatima (Biolcati i dr., 2020). Također, provodeći proces harmonizacije tematski sličnih čestica iz više istraživanja, moguće je eksperimentalno promatrati kako različiti istraživački pristupi, na primjer različiti načini prikupljanja podataka, mogu utjecati na varijabilnost rezultata (Noll, 2008). Nadalje, ukoliko se u više odvojenih istraživanja nalaze čestice s pomoću kojih je moguće konstruirati neke latentne dimenzije, otvara se potencijal provjere i usporedbe valjanosti i pouzdanosti tih dimenzija konstruiranih s podacima iz više baza (Takács i Szalma, 2013; Bešić, 2021). Dakako,

ponekad je teško očekivati da će se u jednom istraživanju naći sve čestice potrebne za konstrukciju neke latentne dimenzije, ali zato postoji potencijal kombiniranja međusobno standardiziranih čestica iz različitih istraživanja kako bi se došlo do tražene dimenzije, pogotovo ako su istraživanja rađena sličnom metodologijom i u sličnim vremenskim trenutcima (Kaasa i dr., 2014; Kaasa i dr., 2016).

Osim što je moguće uspoređivati i dovoditi u odnos standardizirane čestice i varijable, moguće je uspoređivati metodološke karakteristike različitih istraživanja. Na primjer, moguće je donositi zaključke o postignutoj reprezentativnosti uzoraka iz više odvojenih istraživanja, koristeći njihove međusobno usklađene sociodemografske varijable i uspoređujući njihove distribucije odgovora (Ortmanns i Schneider, 2016). Također, prema istim je autoricama, pri ocijeni metodološke kvalitete različitih istraživanja, potrebno obratiti pozornost na sve pogreške koje se mogu pojaviti pri njihovu provođenju. Međusobno usklađena istraživanja imaju prednost lakše kontrole tih mjernih pogrešaka jer proces usklađivanja drži te pogreške konzistentnima kroz sva istraživanja, što se može smatrati olakotnom okolnošću pri njihovom dovođenju u odnos (Ortmanns i Schneider, 2016). Na kraju ovoga dijela treba navesti jedan od važnijih potencijala upuštanja u procese standardizacije i harmonizacije, a to je osvještavanje ideje o potrebitosti i važnosti postizanja veće suradnje između timova iz više odvojenih istraživanja (Biolcati i dr., 2020).

MOGUĆI PROBLEMI U PROVOĐENJU STANDARDIZACIJE ISTRAŽIVANJA

Iako postoje mnogi istraživački potencijalni koji proizlaze iz usklađivanja i dovođenja u odnos postupaka, instrumenata ili rezultata različitih istraživanja, treba biti svjestan činjenice da postoje i brojne zamke koje se mogu pojaviti pri provođenju spomenutih aktivnosti. Ponajprije, treba paziti na usklađenost između više zasebnih istraživanja po pitanju zemalja koje su sudjelovale u tim istraživanjima i po pitanju vremenskih trenutaka u kojima su ona provedena (Takács i Szalma, 2013). Ne treba pretjerano naglašavati da bi prostorno-vremenske dimenzije uspoređivanih istraživanja trebale biti što sličnije, a to pravilo vrijedi i za potencijalne razlike između kultura čiji su pripadnici sudjelovali u tim istraživanjima. Naime, ako postoje jasni razlozi zašto istraživanja ili njihovi instrumenti izgledaju tako kako izgledaju za potrebe istraživanja pojedinih kultura (Biolcati i dr., 2020), treba postaviti pitanje opravdanosti provođenja njihove standardizacije.

Nadalje, jedan od važnijih faktora u odnosu na koji se istraživanja mogu međusobno diferencirati, i koji je potrebno uzeti u obzir, jest različitost načina prikupljanja podataka u njima (Reitsma i dr., 2012). Naime, zbog opisanih razlika mogu se pojaviti neusklađenosti u vrstama korištenih uzoraka i njihovih veličina (Ortmanns

i Schneider, 2015), u vrstama korištenih procedura mjerenja (Noll, 2008) itd. Proces standardizacije opravdano je provoditi u slučajevima dovoljne metodološke usklađenosti između istraživanja, a to uključuje i usklađenost njihovih korištenih metodoloških instrumenata, kao što su anketni upitnici u *EVS*-u i *ESS*-u. Korišteni instrumenti mogu se razlikovati u odnosu na više faktora: broj pitanja, njihova sadržajna formulacija, metodološka forma pitanja i varijabli itd. Istraživači koji dovode u odnos više zasebnih istraživanja trebaju sustavno proći kroz sve njihove razlike i odabrati primjeren postupak njihove standardizacije. Jedan od većih problema koji se može pojaviti zbog različitosti sadržaja ili forme uspoređivanih čestica jest potencijalna "pristranost odgovora" (engl. *response style, response bias*). Ta se pristranost može definirati kao sistemska tendencija prema distorziji odgovora ispitanika, a sve zbog utjecaja sadržajne formulacije ili metodološke forme pitanja na te ispitanike. Drugim riječima, ispitanici koji su pod opisanim utjecajem mogu odgovarati na pojedina pitanja na temelju nekih osnova koje nisu bile predviđene s tim pitanjima ili česticama (Cheung i Rensvold, 2000; Baumgartner i Steenkamp, 2001). U opisanim situacijama postoje različiti obrasci ponašanja ispitanika, a samo neki od njih su: tendencija njihova slaganja ili neslaganja s česticama neovisno o njihovu sadržaju; tendencija zaokruživanja ekstremnih vrijednosti u odgovorima ili odabira samo središnjih dijelova ljestvica (npr. niti se slažem niti se ne slažem); tendencija davanja nepromišljenih i nasumičnih odgovora itd. (Baumgartner i Steenkamp, 2001).

Iako su Fischer i Milfont (2010) naveli da je standardizaciju ponekad potrebno provesti upravo zbog utjecaja "pristranosti odgovora", treba se postaviti pitanje dosega te aktivnosti. Naime, sami autori su rekli da u ovakvim situacijama treba poći od pretpostavke da su takvi podatci neispravni od samog početka, tj. prije njihove obrade i interpretacije, a to uvelike otežava njihovu smislenu usporedbu ili dovođenje u odnos između različitih istraživanja. Drugim riječima, proces standardizacije ne može adekvatno riješiti neusklađenost između rezultata iz različitih izvora, ako su te razlike rezultat "pristranosti odgovora". Opisan problem dodatno govori u prilog činjenici da se o usklađivanju između različitih istraživanja treba razmišljati unaprijed.

Za kraj je potrebno spomenuti jednu od zamki na koju različiti istraživači često ne obraćaju pozornost, a to su situacije kad istraživanja i njihovi instrumenti nisu koncipirani i konstruirani na teorijskim temeljima (Adam, 2008). Na primjer, ako ne postoji jasna teorijska podloga i/ili usklađenost između više istraživanja po pitanju njihovih korištenih čestica za opis nekog koncepta, proces standardizacije ne može riješiti problem eventualnih razlika u rezultatima između tih istraživanja. U ovom paragrafu opisani su mnogi problemi i zamke na koje je potrebno obratiti pozornost pri dovođenju u odnos baza podataka i pri usklađivanju rezultata iz više

zasebnih istraživanja, ali ne zato da bi se obeshrabrilo istraživače da iskoriste potencijale takvih aktivnosti, nego da ih se pozove na oprez.

PREPORUKE ZA DALJNJE ISTRAŽIVAČKE PRAKSE

U tekstu je teorijski opisan metodološki postupak standardizacije na primjerima različitih istraživanja, s naglaskom na *EVS* i *ESS*. Na temelju svega napisanoga može se zaključiti da istraživačke i akademske zajednice mogu uvelike profitirati ako njihovi **članovi osvijeste činjenicu da izvori podataka mogu doći iz različitih istraživačkih projekata**, iako se oni na prvu mogu činiti međusobno metodološki nekompatibilnima. Brojna istraživanja koja su opisana u ovom tekstu demonstriraju svu snagu i potencijale kombiniranja podataka iz različitih izvora, ali upućuju čitatelja i na nezaobilaznu činjenicu da je pritom potrebno paziti na sličnosti ili različitosti u njihovima teorijskim ili metodološkim karakteristikama. Sve te karakteristike treba sustavno proučiti kao bi se mogle donijeti valjane i opravdane odluke o tome ima li smisla dovesti u odnos pojedina istraživanja i do koje razine ih je moguće međusobno uskladiti, tj. standardizirati. Također, jedan od važnijih zaključaka koji bi trebao proizići **iz ovog teksta tiče se ideje o važnosti suradnje između različitih istraživačkih aktera i institucija** koje provode istraživanja ovog tipa. Naime, koliko god da je standardizacija koristan metodološki alat, ona se ne može gledati kao rješenje koje bi se dobilo u situacijama da se istraživanja međusobno unaprijed metodološki usklade. Dakako, nerealno bi bilo očekivati da se kod svih istraživanja ovog tipa mogu primijeniti isti metodološki principi, a da se pritom ne naruše njihove specifične tradicije ili da se ne probiju njihovi vlastiti limiti unutar kojih mogu funkcionirati. Ipak, želja i rad na usklađivanju nekih njihovih bazičnih indikatora, kao što su na primjer sociodemografske varijable, ne bi trebalo biti nešto nedostižno. Ponekad su dovoljni i mali koraci da se postigne veća usklađenost između istraživanja kao što su *EVS* i *ESS*, a korist je višestruka. Naime, olakšano povezivanje već bogatih izvora podataka može pomoći razvoju discipline sociologije i njezinom lakšem praćenju mnogih društvenih tema koje se odigravaju u različitim prostorno-vremenskim dimenzijama.

LITERATURA

- Adam F (2008). Mapping Social Capital Across Europe: Findings, Trends and Methodological Shortcomings of Cross-National Surveys, *Social Science Information*, 47 (2): 159–186. <https://doi.org/10.1177/0539018408089077>
- Baumgartner H i Steenkamp J-B (2001). Response Styles in Marketing Research: A Cross-National Investigation, *Journal of Marketing Research*, 38 (2): 143–156. <https://doi.org/10.1509/jmkr.38.2.143.18840>
- Bešić M (2021). Measuring the Trust in the European Values Study and the European Social Survey, *Sociologia*, 63 (2): 419–439. <https://doi.org/10.2298/SOC2102419B>
- Biolcati F, Molteni F, Quandt M i Vezzoni C (2020). Church Attendance and Religious Change Pooled European Dataset (CARPE): A Survey Harmonization Project for the Comparative Analysis of Long-Term Trends in Individual Religiosity, *Quality & Quantity*. Elektronička objava teksta prije tiska, 13. listopada. <https://doi.org/10.1007/s11135-020-01048-9>
- Bréchon P (2009). A Breakthrough in Comparative Social Research. The ISSP Compared With the Eurobarometer, EVS and ESS Surveys . U: Haller M, Jowell R i Smith T-W (ur.). *The International Social Survey Programme 1984-2009. Charting the Globe*. Milton Park: Routledge, 28–43.
- Cheung G-W i Rensvold R-B (2000). Assessing Extreme and Acquiescence Response Sets in Cross-Cultural Research Using Structural Equations Modeling, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31 (2): 187–212. <https://doi.org/10.1177/0022022100031002003>
- Cohen P, Cohen J, Aiken L-S i West, S-G (1999). The Problem of Units and the Circumstance for POMP, *Multivariate Behavioral Research*, 34 (3): 315-346. https://doi.org/10.1207/S15327906MBR3403_2
- Dubrow J-K i Tomescu-Dubrow I (2016). The Rise of Cross-National Survey Data Harmonization in the Social Sciences: Emergence of an Interdisciplinary Methodological Field, *Quality & Quantity*, 50 (4): 1449–1467. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0215-z>
- ESS (2012). Rationales for Changes In/Improvements Made to the ESS Round 6 Specification for Participating Countries. https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round6/methods/ESS6_project_specification_rationale_for_improvements_made.pdf (1. listopada 2021.)
- ESS (2019). *4th International ESS Conference. Turbulent Times in Europe: Instability, Insecurity and Inequality*. University of Mannheim 15-17 April 2019. <http://www.europeansocialsurvey.org/docs/about/ESS-conference-programme-2019.pdf> (1. listopada 2021.)
- EVS (2019). *4th ESS Conference*. <https://europeanvaluesstudy.eu/4th-ess-conference/> (1. listopada 2021.)
- EVS (2020). *European Values Study (EVS) 2017: Methodological Guidelines*. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/70110/ssoar-2020-EVS_2017_Methodological_Guidelines.pdf?sequence=4&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2020-EVS_2017_Methodological_Guidelines.pdf (1. listopada 2021.)
- Fischer R (2004). Standardization to Account for Cross-Cultural Response Bias: A Classification of Score Adjustment Procedures and Review of Research in JCCP, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35 (3): 263–282. <https://doi.org/10.1177/0022022104264122>
- Fischer R i Milfont T-L (2010). Standardization in Psychological Research, *International Journal of Psychological Research*, 3 (1): 88–96. <https://doi.org/10.21500/20112084.852>

- Halpin B i Breen M-J (2020). Combining Multiple Datasets for Simultaneous Analysis on the Basis of Common Identifiers A Case Study from the European Social Survey and the European Values Study. U: Breen M-J (ur.). *Values and Identities in Europe Evidence from the European Social Survey*. Milton Park: Routledge, 264-272.
- Hoffmeyer-Zlotnik J-H-P i Warner U (2014). *Harmonising Demographic and Socio-Economic Variables for Cross-National Comparative Survey Research*. New York: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-7238-0>
- Jabkowski P i Kołczyńska M-J (2020). Sampling and Fieldwork Practices in Europe: Analysis of Methodological Documentation From 1,537 Surveys in Five Cross-National Projects, 1981-2017, *Methodology European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences*, 16 (3): 186–207. <https://doi.org/10.5964/meth.2795>
- Kaasa A, Vadi M i Varblane U (2014). Regional Cultural Differences Within European Countries: Evidence from Multi-Country Surveys, *Management International Review*, 54 (6): 825–852. <https://doi.org/10.1007/s11575-014-0223-6>
- Kaasa A, Vadi M i Varblane U (2016). A New Dataset of Cultural Distances for European Countries and Regions, *Research in International Business and Finance*, 37 (C): 231–241. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2015.11.014>
- Kołczyńska M i Schoene M (2018). Survey Data Harmonization and the Quality of Data Documentation in Cross-national Surveys. U: Johnson T-P, Pennell B-E, Stoop I-A-L i Dorer B (ur.). *Advances in Comparative Survey Methods: Multinational, Multiregional, and Multicultural Contexts (3MC)*. New Jersey: John Wiley i Sons, Inc., 963-984. <https://doi.org/10.1002/9781118884997.ch44>
- Noll H-H (2008). European Survey Data: Rich Sources for Quality of Life Research. U: Møller V, Huschka D i Michalos A-C (ur.). *Barometers of Quality of Life Around the Globe. How Are We Doing?*. New York: Springer, 1-21. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8686-1_1
- Ortmanns V i Schneider S-L (2015). Harmonization Still Failing? Inconsistency of Education Variables in Cross-National Public Opinion Surveys, *International Journal of Public Opinion Research*, 28 (4): 562–582. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edv025>
- Ortmanns V i Schneider S-L (2016). Can We Assess Representativeness of Cross-National Surveys Using the Education Variable?, *Survey Research Methods*, 10 (3): 189–210. <https://doi.org/10.18148/srm/2016.v10i3.6608>
- Raudenbush S-W i Bryk A-S (2002). *Hierarchical Linear Models: Applications and Data Analysis Methods*. New York: Sage Publications.
- Reitsma J, Pelzer B, Scheepers P i Schilderman H (2012). Believing and Belonging in Europe. Cross-National Comparisons of Longitudinal Trends (1981–2007) and Determinants, *European Societies*, 14 (4): 611–632. <https://doi.org/10.1080/14616696.2012.726367>
- Takács J i Szalma I (2013). How to Measure Homophobia in an International Comparison?, *Družboslovne razprave*, 73 (29): 11–42.